

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΛΕΣΗΣ

ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΣΤΟ ΟΘΩΝΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ ΡΗΞΗ Η ΝΑΥΠΛΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1862

Με τη Συνθήκη που υπογράφηκε στο Λονδίνο στις 7 Μαΐου 1832, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία, θέλοντας να δώσουν οριστική λύση στο χρονίζον ελληνικό ζήτημα, εξέλεξαν ως βασιλιά της Ελλάδας τον ανήλικο πρίγκιπα Όθωνα, γιο του φιλέλληνα βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα έβγαινε από μία περίοδο αναρχίας (1832-1833),¹ κατά τη διάρκεια της οποίας αποδιαρθρώθηκαν πλήρως οι δομές του καποδιστριακού οικοδομήματος, και με δεδομένη τη βούληση των προστάτιδων Δυνάμεων να ασκήσουν αυστηρή κηδεμονία στο αρτισύστατο κράτος, η λύση που δόθηκε έμοιαζε με μονόδρομο. Επρόκειτο για μία λύση που έγινε αποδεκτή από την πρώτη στιγμή από την ελληνική κοινωνία, μολονότι η απόφαση ελήφθη ερήμην της πολιτικής ηγεσίας, όπως αυτή είχε αποκρυσταλλωθεί κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργούνταν προσδοκίες, συχνά αλληλοσυγκρουόμενες, μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες μπροστά στην προοπτική παγίωσης του νέου καθεστώτος έτρεφαν φιλοδοξίες για την ικανοποίηση και την προώθηση των συμφερόντων τους. Ο νεαρός μονάρχης, συνεπώς, είχε στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του την καθολική σχεδόν λαϊκή νομιμοποίηση και οι αντιδράσεις στρέφονταν κυρίως εναντίον της Αντιβασιλείας που είχε ορισθεί (1833-1835) μέχρι να ενηλικιωθεί ο ίδιος. Χαράσσοντας τους βασικούς άξονες της πολιτικής της η νέα Αρχή –στρατιωτική οργάνωση, εκκλησιαστικό, εκπαίδευση, δημοσιονομικά κ.ά.– προσέκρουσε στην αντίσταση των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες αντιλαμβάνονταν διαφορετικά την αντιμετώπιση κάθε ζητήματος. Οι αντιδράσεις αυτές προσέλαβαν ποικίλες μορφές, με διαφορετική ένταση κατά περίπτωση: από αρθρογραφία στον Τύπο μέχρι και ένοπλες εξεγέρσεις.² Ο Όθων στο πλαί-

1. Για την περίοδο αυτή, βλ. Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Η περίοδος της Αναρχίας, 1831-1833. Εσωτερικός διχασμός και ξένες επεμβάσεις κατά τη μετακαποδιστριακή περίοδο*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1984.

2. Για το ζήτημα των εξεγέρσεων, βλ., μεταξύ άλλων, Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα, 1833-1881*, Παπαζήσης, β΄ έκδοση, 2009. Για δύο

σιο της απόλυτης μοναρχίας, κατά την πρώτη δεκαετία, αντιμετώπισε επιτυχώς όλες αυτές τις κινήσεις διαθέτοντας την ισχύ των όπλων με τον απόλυτα ελεγχόμενο τακτικό στρατό³ και ελυσσόμενος μεταξύ των τριών κομμάτων, ακολουθώντας κατά περίπτωση διαφορετική πολιτική, ευνοϊκή ή μη, απέναντί τους.⁴ Οι κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις της πρώτης δεκαετίας δεν θα περιορισθούν ούτε με την απομάκρυνση των μελών της Αντιβασιλείας ούτε με τον σταδιακό επαναπατρισμό των Βαυαρών στρατιωτικών, αλλά θα συνεχισθούν με αυξανόμενη πορεία μέχρι το 1843. Στα κίνητρα των εκάστοτε αντιπολιτευομένων μπορεί να διακρίνει κανείς ένα σύμφυρμα αιτημάτων, τα οποία αφορούσαν κατά κύριο λόγο την προάσπιση του ορθόδοξου δόγματος από την ετερόδοξη βασιλική εξουσία,⁵ την αποκατάσταση των παλαιμάχων αγωνιστών ή τη φορολογική πολιτική, συχνά με έντονα τα στοιχεία του τοπικισμού. Όλο αυτό το ετερόκλητο αντιπολιτευτικό ρεύμα θα βρει απόληξη στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 κάτω από το καθολικό αίτημα για παραχώρηση συντάγματος, ασχέτως αν η ερμηνεία και η σημασία της παραχώρησης του Καταστατικού Χάρτη διέφερε από τη μία κοινωνική ομάδα στην άλλη. Σημασία έχει ότι το Σύνταγμα του 1844 άφησε πολιτικά αλώβητο τον μονάρχη, όχι μόνο γιατί ήταν συντηρητικό και περιόριζε ελάχιστα τις εξουσίες του,⁶ αλλά κυρίως διότι έκτοτε οι μύδροι της κριτικής στρέφονταν εναντίον του βασιλικού περιβάλλοντος, της βασιλικής καμαρίλας, και ουδέποτε σοβαρά σε αυτό καθ' εαυτό το πρόσωπο του Όθωνος.

Έτσι η χώρα θα εισέλθει στην περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας, που θα διαρκέσει μέχρι την έξωση του 1862, όταν πλέον είχε συγκροτηθεί ένα ευρύ

από τις σημαντικότερες εξεγέρσεις της οθωνικής περιόδου, δηλαδή της Μεσσηνίας και της Ακαρνανίας, βλ. John Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α', Μ.Ι.Ε.Τ., 1985, σ. 257-262 και 299-302 αντιστοίχως, όπου και παραπομπές σε αρχειακό υλικό.

3. Για τον καταλυτικό ρόλο του στρατιωτικού μηχανισμού στην εμπέδωση του νέου καθεστώτος, βλ. Δημήτρης Μαλέσης, *Στρατιωτική πολιτική και θεμελίωση του ελληνικού κράτους. Οργάνωση, εκπαίδευση και λειτουργία του στρατού στην περίοδο της οθωνικής απολυταρχίας*, Παπαζήσης, 2004.

4. Βλ. John Petropoulos, *ό.π.*, τ. Α', σ. 227-346, καθώς και Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. Α', Μ.Ι.Ε.Τ., 2006, σ. 196-251.

5. Βλ. Charles Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία, 1821-1852*, Δόμος, 1987. Από τους πρωταγωνιστές της διαμάχης, βλ., κυρίως, Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου του εξ Οικονόμων*, 3 τόμοι, Αθήνα 1862-1866, όπου οι αντιδυτικές θέσεις, και Θεόκλητος Φαρμακίδης, *Απολογία*, Αθήνα 1840, με τις αντίθετες, φυλοδυντικές θέσεις.

6. Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, τχ. Α', 1821-1941, Σάκκουλας, 1981, σ. 61 και επ., καθώς και του ίδιου, *Το σύνταγμα και οι εχθροί του, 1800-2010*, Πόλις, 2011, σ. 89-95.

αντιδυναστικό ρεύμα, ικανό να προκαλέσει τη μεταπολίτευση του Οκτωβρίου. Το πλέον ισχυρό κίνημα που δοκίμασε τις αντοχές του οθωνικού καθεστώτος μέχρι την τελική ανατροπή ήταν, ασφαλώς, τα γεγονότα του Ναυπλίου, που έλαβαν χώρα από τον Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο του 1862. Ιχνηλατώντας τα αίτια που οδήγησαν στην Επανάσταση⁷ του Ναυπλίου, διακρίνει κανείς μία κυοφορούμενη και ολοένα διογκούμενη δυσaréσκεια εναντίον του καθεστώτος σε μια κοινωνία που μετασχηματιζόταν, αν όχι με τους γοργούς ρυθμούς της δυτικοευρωπαϊκής πραγματικότητας, πάντως σταθερά σε πολλά επίπεδα. Πρώτα-πρώτα, παρατηρείται σημαντική αύξηση του πληθυσμού, ιδιαίτερα, μάλιστα, του αστικού.⁸ Τα παραδοσιακά αστικά κέντρα, όπως το Ναύπλιο,⁹ διατηρούν τη σημασία τους, ενώ συγκροτούνται νέα διοικητικά, εμπορικά και ναυτιλιακά, εξαιτίας της εσωτερικής μετανάστευσης και της ανάπτυξης ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του σταδιακού εκχρηματισμού της οικονομίας. Τα νέα αυτά αστικά κέντρα καθίστανται, συν τω χρόνω, χώροι εκκόλαψης νέων ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων, με πρωταγωνιστές τα νεοεμφανιζόμενα αστικά στρώματα, τα οποία είτε από τις θέσεις της ανώτερης διοικητικής υπαλληλίας, τις οποίες τους εξασφάλιζε η μόρφωσή τους, είτε με τη μεταπρατική εμπορομεσολαβητική τους δραστηριότητα αρχίζουν να αμφισβητούν την παραδοσιακή λογική, πάνω στην οποία πραγματοποιήθηκε η θέσμιση του κρατικού οικοδομήματος. Ταυτόχρονα, παρατηρείται σημαντική πρόοδος του εκπαιδευτικού συστήματος και συνακόλουθα αξιοσημείωτη μείωση του αναλφαριθμητισμού, ιδιαίτερα στον ανδρικό πληθυσμό. Σταδιακά, περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850, οι νέοι, ιδίως εκείνοι με πανεπιστημιακή μόρφωση, αρχίζουν να διατυπώνουν έναν ρηξικέλευθο πολιτικό λόγο και μπαίνουν στην πρωτοπορία για την άρθρωση ενός συγκροτημένου αντιπολιτευτικού ρεύματος. Το Πανεπιστήμιο καθίσταται η μήτρα από την οποία θα γεννηθεί αυτό που ονομάστηκε «χρυσή νεολαία».¹⁰ Οι νέοι αυτοί έχοντας γεννηθεί μετά την

7. Ο όρος «Επανάσταση» υιοθετείται με σχετική επιφύλαξη, καθώς έτσι καθιερώθηκε, μολονότι λείπουν κάποιες βασικές προϋποθέσεις, όπως ο μαζικός χαρακτήρας των κινητοποιούμενων ή η επιδίωξη μετασχηματισμού των κοινωνικών δομών.

8. Βλ. ενδεικτικά, Α. [λέξανδρος] Μανσόλας, *Πολιτειογραφικά πληροφορίες περί Ελλάδος*, εν Αθήναις 1867, αναστατική έκδοση Δ. Ν. Καραβία, 1980, σ. 11-34.

9. Ήδη από την περίοδο της Επανάστασης θα εγκατασταθούν στην πόλη υπηρεσίες που αφορούσαν σε ζωτικές, για το υπό ίδρυση κράτος, λειτουργίες, όπως ήταν το Βουλευτικό, το Εκτελεστικό, το Εγκληματικό Δικαστήριο και το Θαλάσσιο Δικαστήριο. Σημαντικότερες, όμως, αλλαγές θα σημειωθούν κατά την καποδιστριακή περίοδο και θα συνεχιστούν και στην πρώτη φάση της Βαυαροκρατίας, καθιστώντας την αργολική πρωτεύουσα ένα σύγχρονο αστικό κέντρο. Βλ. Ελένη Καλαφάτη, «Η Πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο, 1822-1830», *Τα Ιστορικά*, τ. 1, τχ. 2 (Δεκέμβριος 1984), σ. 265-282.

10. Εύστοχη η παρατήρηση του υπουργού των Εσωτερικών Χ. Χριστόπουλου σε

Επανάσταση, με διαφορετικές προσλαμβάνουσες, αποστασιοποιούνται από την προηγούμενη γενιά και προσπαθούν να οριοθετήσουν με διαφορετικές συντεταγμένες το κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι. Εκδίδουν εφημερίδες, με ριζοσπαστικές και αντιμοναρχικές θέσεις, συναθροίζονται και επεξεργάζονται αστικοδημοκρατικές αρχές δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης¹¹ και σε κάθε ευκαιρία εκφράζουν δυναμικά τα αντιδυναστικά τους φρονήματα, όπως, για παράδειγμα, συνέβη στα επεισόδια της πρωτεύουσας το 1859, στα «Σκιαδικά».¹² Αυτή η «χρυσή νεολαία» αποτέλεσε τον πιο ευαίσθητο δέκτη των μηνυμάτων του ρομαντισμού και του φιλελευθερισμού που έπνεε στη Δύση, και τον εν δυνάμει φορέα της όποιας πολιτικής αλλαγής. Παράλληλα, στην πολιτική ζωή της χώρας σοβούσε χρόνια πολιτική κρίση, αφού η συνταγματική μεταβολή του 1844 ελάχιστα μετέβαλε τους όρους λειτουργίας των πολιτικών θεσμών, καθώς το σύστημα ήταν μετέωρο μεταξύ ενός τυπικά θεσμοθετημένου περιορισμού των βασιλικών εξουσιών και της απροκάλυπτης οθωνικής αυθαιρεσίας. Γαλουχημένος με τις αρχές της ελέω Θεού μοναρχίας, ο Βαυαρός βασιλιάς δεν συμβίβασθηκε ποτέ με την ιδέα της εμπέδωσης ενός γνήσιου κοινοβουλευτικού συστήματος. Και όταν υποχρεώθηκε σε τακτική υποχώρηση το 1844, συνέχισε να ελίσσεται αδέξια στους σκολιούς δρόμους της κομματικής διαπάλης, άλλοτε μεροληπτώντας και άλλοτε επιδεικνύοντας επιείκεια για να αποσπάσει την αναγκαία νομιμοποίηση ή ανοχή.¹³ Ταυτόχρονα, από τα μέσα της δεκαετίας του

έκθεση που υπέβαλε προς το παλάτι για τους πρωταίτιους της ναυπλιακής εξέγερσης, όπου μεταξύ άλλων διακρίνει νέους «αποφοιτήσαντες των ανωτέρων εκπαιδευτηρίων και επιδιώκοντες θέσεις δημοσίων λειτουργιών ως μη δυνάμενοι ένεκα της ανατροφής και των έξεων άς προσεκτήσαντο, να επανέλθουν εις έργα γεωργίας, βιομηχανίας κ.λ.π.». Βλ. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *Ιστορία του συγχρόνου ελληνισμού. Από της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας*, τ. Β', εν Αθήναις 1892, σ. 117.

11. Βλ. Gunnar Hering, *ό.π.*, τ. Α', σ. 343-346. Για τον ρόλο του Πανεπιστημίου στην πολιτική ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας, βλ. Κωνσταντίνος Δημαράς, «Το Πανεπιστήμιο και η έξαρση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 479-483.

12. Βλ. ενδεικτικά, Τρύφων Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος βασιλέως της Ελλάδος, 1832-1862*, Αθήναι 1892, σ. 608. Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964*, τ. Α', Πάπυρος, 1966, σ. 248.

13. Χαρακτηριστικές είναι οι συχνές απονομές χαρίτων ή μέτρων επιείκειας, ακόμη και σε μέλη ληστρικών ομάδων. Βλ. Δημήτρης Μαλέσης, *ό.π.*, σ. 217-224, καθώς και Γιάννης Κολιόπουλος, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Ερμής, 1979, σ. 85: «το ίδιο μέτρο [της αμνηστίας] ευνοούσε και ο βασιλιάς [...] και για την αύξηση της δημοτικότητάς του»· αλλά, όπως σημειώνει και ο αρμόδιος υπουργός Σπυρίδων Πήλικας θέλοντας να ερμηνεύσει το μέτρο, «διά να προσθέσωμεν εις τους εξερχομένους επαναστάτας τολμηρούς και ανδρείους στρατιώτας» (βλ. *στο ίδιο*). Επίσης, βλ. του ίδιου [John S. Koliopoulos], *Brigands with a cause. Brigandage and Irredentism in Modern Greece*,

1850 με το τέλος των ψευδαισθήσεων για τις εθνικές διεκδικήσεις, που σηματοδότησε ο Κριμαϊκός πόλεμος,¹⁴ παρατηρήθηκε και η «εξάντλησις των κομμάτων»,¹⁵ τα οποία δημιουργημένα για τις ανάγκες του Αγώνα αδυνατούσαν να ανταποκριθούν πειστικά στις νέες συνθήκες. Με την παρακμή, συνεπώς, των υπαρχόντων κομμάτων παρατηρείται μία σοβαρή κρίση εκπροσώπησης, η οποία υπέβαλε την όξυνση της κριτικής και συσώρευε εκρηκτικό υλικό στα θεμέλια του κρατικού οικοδομήματος.

Στο στόχαστρο της κριτικής τέθηκε από τη δεκαετία του 1850 ο ίδιος ο μονάρχης, μολονότι η αξιοπρεπής στάση που τήρησε απέναντι στην ιταμική συμπεριφορά της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, ανέκοψε προσωρινά το κυοφορούμενο αντιδυναστικό κλίμα. Η Μεγάλη Ιδέα, εξάλλου, διαρκώς παρούσα στις συζητήσεις εντός και εκτός κοινοβουλίου οιστρηλατούσε το πανελλήνιο, παράλληλα όμως το ανεκπλήρωτο των προσδοκιών φόρτιζε επικίνδυνα την εσωτερική πολιτική σκηνή. Ο εθνικός στόχος, χωρίς να τεθεί ποτέ με όρους ρεαλιστικούς, βάσει μιας σχεδιασμένης τακτικής, γινόταν αντικείμενο κομματικής εκμετάλλευσης.¹⁶ Τις δημοκοπικές κορώνες της πολιτικής ηγεσίας για το ζήτημα εξήλωσε και ο Όθων. Και αν οι κομματικές ηγεσίες αλληθώριζαν προς τις αλύτρωτες πατρίδες έχοντας κατά νου την «καρδιοβόρον»¹⁷ κάλπη, στον μονάρχη θα μπορούσαμε να του καταλογίσουμε αφέλεια ή επικίνδυνη άγνοια κινδύνου. Σε κάθε περίπτωση πάντως τα κέρδη από την προσωρινή διάσωση του βασιλικού γοήτρου από τα γεγονότα του 1854-1856 γρήγορα εξατμίσθηκαν και έγιναν βρόγχος για τη δυναστεία το 1859. Τη φορά αυτή ο Ιταλοαυστριακός πόλεμος γέννησε ελπίδες σε μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης, αλλά η ουδετερότητα της Ελλάδας ερμηνεύθηκε –ασφαλώς κατά τρόπο αυθαίρετο και δημαγωγικό– από την αντιπολίτευση ως απεμπόληση των εθνικών συμφερόντων εκ

1821-1912, ιδιαίτερα σ. 105-134· του ίδιου, «Ληστές και λησταντάρτες στην Κεντρική Ελλάδα το 1835-1836», *Μνήμων*, τ. 7 (1979), σ. 118-134 και το πιο πρόσφατο, *Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αιώνας). Περί λύχνων αφάς*, Παρατηρητής, 1996.

14. Βλ. Domna Dontas, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Insitute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 141-150, όπου και το ζήτημα της Διάσκεψης των Παρισίων. Βλ., επίσης, της ίδιας, *Η Ελλάς και οι Δυνάμεις κατά τον Κριμαϊκόν πόλεμον*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 15-24.

15. Παύλος Καλλιγάς, *Η εξάντλησις των κομμάτων, ήτοι τα ηθικά γεγονότα της κοινωνίας μας*, Αθήνα 1842.

16. Βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880*, Πολύτυπο, 1988, ιδιαίτερα σ. 347-360.

17. Βλ. Νάση Μπάλτα, *Η καρδιοβόρος αγωνία της κάλπης. Τύπος και βουλευτικές εκλογές την εποχή του Χαριλάου Τρικούπη, 1881-1895*, Βιβλιόραμα, 2001, όπου η μελέτη των εκλογικών ηθών μεταγενέστερης εποχής, με όμοια όμως χαρακτηριστικά.

μέρους του παλατιού.¹⁸ Στα εσωτερικά και εξωτερικά αδιέξοδα της χώρας μπορούμε να προσθέσουμε και άλλα προβλήματα, όπως η ατεκνία του βασιλικού ζεύγους, πρόβλημα που τροφοδοτούσε την κοινή γνώμη με πλήθος φημών, ενίοτε κακόβουλων και κακεντρεχών.¹⁹ Κυρίως, όμως, συνδεόταν με την ευρωπαϊκή πολιτική, καθώς το ζήτημα της διαδοχής διαπλεκόταν με τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των Δυνάμεων. Ταυτόχρονα, αποκτούσε και θρησκευτική-δογματική διάσταση, αφού το 40ό άρθρο του Συντάγματος προέβλεπε ότι ο διάδοχος θα έπρεπε να ασπασθεί το ορθόδοξο δόγμα, κάτι που τα μέλη της βαυαρικής δυναστείας αρνούσανται διαρρήδην.

Έτσι, τα ναυπλιακά γεγονότα δεν αποτέλεσαν κεραυνό εν αιθρία. Η επίταση των κατασταλτικών μέτρων φανέρωνε την εξάντληση των δυνατοτήτων της κεντρικής εξουσίας να αποσπά τη νομιμοποίηση ή, έστω, την ανοχή, κυρίως των αστικοποιημένων στρωμάτων της κοινωνίας. Οι παραπομπές σε δίκη ή οι εκτοπίσεις όσων κατηγορούνταν για αντικαθεστωτική συμπεριφορά—με πιο χαρακτηριστική του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη στην Κύθνο—²⁰ είχε ως αποτέλεσμα το κλίμα δυσaráεσκείας να διαχυθεί από την πρωτεύουσα στις επαρχιακές πόλεις, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση είχε το Ναύπλιο. Στην πόλη υπηρετούσαν, έχοντας υποστεί δυσμενή μετάθεση, ώστε να απομακρυνθούν από την πρωτεύουσα, ανώτεροι αξιωματικοί, όπως ο αντισυνταγματάρχης Αρτέμιος Μίχου, διοικητής του Β΄ Τάγματος Πεζικού, ένας ένστολος με μεγάλη απήχηση λόγω της συμμετοχής του στον Αγώνα,²¹ οι ταγματάρχες Χαράλαμπος Ζυμβρακάκης και Δημήτριος Βότσαρης, γιος του ήρωα Μάρκου, οι υπολοχαγοί Χρ. Κατσιογιάννης και Δημήτριος Γρίβας, και άλλοι αξιωματικοί χαμηλότερων βαθμών. Να σημειωθεί ότι ο τελευταίος ήταν γιος του οπλαρχηγού Θωδωράκη και το 1846 ως εύελπιν είχε πρωταγωνιστήσει στην

18. Βλ. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 62: «ανοήτως και αδικώς διέδιδον οι αντιπολιτευόμενοι την συκοφαντίαν ότι ο Όθων ήν όργανον της Αυστρίας, πολιτευόμενον κατά τας εκάστοτε αποστελλομένας αυτό οδηγίας εκ Βιέννης».

19. Για το ζήτημα, βλ., μεταξύ άλλων, Νικόλαος Λούρος, *Ανέκδοτα έγγραφα σχετικάς με την ατεκνία των Βασιλέων Όθωνος και Αμαλίας*, Αθήναι 1958, καθώς και Ε. Poulakou-Rebelakou, C. Tsiamis, N. Tompros, G. Creatsas, «The lack of a child, the loss of a throne: the infertility of the first royal couple of Greece (1833-1862)», *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburg* 40 (2011), σ. 73-77.

20. Βλ. Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, *Πολιτικά Ημερολόγια. Πολιτικά επιστολαί*, μέρος πρώτον, 1859-1862, εν Αθήναις 1896, όπου ο νέος πολιτικός αναφέρεται στο κλίμα που επικρατούσε στην πρωτεύουσα, όταν ξεκίνησαν τα γεγονότα του Ναυπλίου (σ. 43) και κατόπιν στις συνθήκες κράτησής του στις φυλακές Γκαρμπολά (σ. 44-73).

21. Συμμετείχε, μεταξύ άλλων, στην πολιορκία του Μεσολογγίου, από την οποία κατέγραψε σημειώσεις. Βλ. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη (επιμ.), *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 5, Αθήναι 1956.

ένοπλη στάση που πραγματοποιήθηκε στη Σχολή Ευελπίδων, με αποτέλεσμα να αποβληθεί.²² Τον ίδιο καιρό βρισκόταν φυλακισμένος στην Ακροναυπλία ο αντισυνταγματάρχης Πάνος Κορωναίος. Χαρακτηριστικό πάντως γεγονός, που φανερώνει την έλλειψη πειθαρχίας και αυστηρού στρατιωτικού ελέγχου στην πόλη, είναι ότι οι αξιωματικοί που εξέτιαν τις ποινές τους ή που είχε αποφασισθεί η μετάθεσή τους, παρέμεναν στην πόλη επικαλούμενοι διάφορες δικαιολογίες και πύκνωναν έτσι τις συνωμοτικές τους επαφές.²³ Στο Ναύπλιο, όμως, εκείνη την εποχή συναντάμε και προσωπικότητες με ισχυρή απήχηση στην τοπική κοινωνία, μια ελίτ με αντιδυναστικές αντιλήψεις, η οποία σε κάθε ευκαιρία δραστηριοποιείται για να εκφράσει τις αντικυβερνητικές θέσεις της. Ξεχωρίζουν, μεταξύ άλλων, ο πρόξενος του Βελγίου Σπυρίδων Ζαβιτσιάνος, ο εφέτης Γεώργιος Πετμεζάς, της γνωστής καλαβρυτινής οικογένειας, ο πρωτοδίκης Πέτρος Μαυρομιχάλης, εγγονός του Πετρόμπεη, ο δήμαρχος Πολυχρόνιος Ζαρειφόπουλος, οι δικηγόροι Ι. Παπαζαφειρόπουλος, Κ. Αντωνόπουλος, Γρ. Δημητριάδης, Κ. Πετσάλης και ο Μιχαήλ Ιατρός, μεγαλέμπορος με ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες και μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Ιδιαίτερη θέση κατέχει μια δυναμική γυναίκα αρχοντικής καταγωγής, «ιεροφάντης των στασιαστικών ιδεών»,²⁴ η Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου, το σπίτι της οποίας είχε καταστεί λέσχη πολιτικών συζητήσεων.²⁵ Η Παπαλεξοπούλου ήταν κόρη του προεστού των Πατρών Ανδρέα Καλαμογδάρτη και χήρα του γερουσιαστή και δημάρχου του Ναυπλίου Σπυρίδωνος Παπαλεξοπούλου. Ήταν η εποχή κατά την οποία στα συμπόσια που οργανώνονταν –κατά τα γαλλικά πρότυ-

22. Λεπτομέρειες για τη συγκεκριμένη εξέγερση βλ. στο περ. *Στρατιωτικός Άγγελος*, τχ. 7 (1846), σ. 141, όπου αναφέρονται ως αίτια η «κακή τροφή», οι αυστηρές ποινές που επιβάλλονταν, και «αι επανειλημμένοι και αυστηραί εξετάσεις και μάλιστα τριμηνιαία». Με απόφαση του Όθωνα η λειτουργία της Σχολής αναστάλη (*Φ.Ε.Κ.*, αρ. 12, Β.Δ. 16ης Μαΐου 1846) και το ζήτημα, όπως ήταν φυσικό, πήρε μεγάλη πολιτική διάσταση. Βλ. *Πρακτικά Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίαση ΡΞΘ΄ της 19ης Σεπτεμβρίου 1846, καθώς και Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η Ιστορία της Σχολής Ευελπίδων. Εποχή Καποδίστρια και Όθωνος*, Αθήναι 1933, σ. 69-75.

23. Βλ. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής επανάστασεως της πρώτης Φεβρουαρίου 1862, υφ' ενός Ναυπλιέως*, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, 1862, σ. 7. Πρόκειται για μία πολύτιμη πηγή για τα ναυπλιακά γεγονότα, ένα χρονικό της εξέγερσης, από έναν (προφανώς) αυτόπτη μάρτυρα, ο οποίος θέλησε να διατηρήσει την ανωνυμία του. Ακόμη, βλ. Ανδρέας Σκανδάμης, *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος*, Αθήναι 1961, σ. 485 και Τρύφων Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 615-616.

24. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 127.

25. Βλ. τη μυθιστορηματική βιογραφία της Κούλας Ξηραδάκη, *Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου (1809-1898). Η γυναίκα που κλόνησε το θρόνο του Όθωνα, γ' έκδοση*, Φιλippiότης, 1998· επίσης, Μιχαήλ Λαμπρινίδης, «Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου (1809-1899)», *Εθνικόν Ημερολόγιον Κωνσταντίνου Σκόκου*, τ. ΙΘ΄, Αθήναι 1904, σ. 241-263.

πα— από τα μέλη της κοινωνικής ελίτ, οι προπόσεις με έντονο αντιπολιτευτικό χαρακτήρα έδιναν τον τόνο της δυσφορίας των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων που επιδίωκαν την αντικατάσταση του φθαρμένου και αναποτελεσματικού πολιτικού συστήματος και την ενεργό συμμετοχή τους στο πολιτικό γίγνεσθαι.²⁶ Έτσι, η πόλη του Ναυπλίου, διατηρώντας ακόμη την αίγλη της προηγούμενης πρωτεύουσας του κράτους, με σημαντική, για τα μέτρα της εποχής, εμπορική κίνηση και έχοντας μια μορφωμένη και πολιτικά ανήσυχη ηγετίδα τάξη ξεχώριζε από άλλα αστικά κέντρα και κατέστη ο προνομιακός χώρος για την ανάπτυξη ενός αντιδυναστικού ρεύματος· πολύ δε περισσότερο, αν συνυπολογίσουμε ότι εκτός από το εκρηκτικό μείγμα αντιφρονούντων στρατιωτικών και ευυπόληπτων πολιτών, η πόλη διέθετε τρία φρούρια, το Παλαμήδι, την Ακροναυπλία και το Μπούρτζι, και αποθήκες στρατιωτικού υλικού, παράγοντες, δηλαδή, ευνοϊκούς για μια δυναμική αναμέτρηση με τις καθεστωτικές δυνάμεις.

Βάσει της τελευταίας διαπίστωσης, οι ηγήτορες θα έπρεπε να αναζητηθούν μεταξύ των στρατιωτικών. Οι Έλληνες αξιωματικοί συνιστούν ιδιαίτερη επαγγελματική κατηγορία καθ' όλον τον 19ο αιώνα, περιβάλλονταν με εκτίμηση και έχαιραν υψηλού κύρους στην κοινωνία. Το νέο αυτό επάγγελμα, του αξιωματικού-αποφοίτου της Σχολής Ευελπίδων, είχε ποιοτική διαφορά από το ανάλογο της γενιάς της Επανάστασης. Ο «εμπειρικός» αξιωματικός του Αγώνα έγινε μέσα από τον πόλεμο ήρωας και πρότυπο θαυμασμού. Από την άλλη, οι πρώτες γενιές των αξιωματικών της Σχολής έζησαν στη σκιά αυτών των ηρώων, τους είχαν ζωντανά ακόμη παραδείγματα, ταυτόχρονα όμως ακολουθούσαν ένα επάγγελμα με σκοπό να σταδιοδρομήσουν ως μισθοδοτούμενοι από το νεότευκτο κράτος. Βιώνοντας και εμπεδώνοντας την οκταετή αυστηρή πειθαρχία της Σχολής, αποκτώντας κατάρτιση και εξειδίκευση, πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα,²⁷ αφομοιώνοντας σταδιακά τα δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης πρότυπα, αποστασιοποιήθηκαν από τις συνήθειες των γονέων τους. Βεβαίως, βασικός στόχος της πολιτικής των Βαυαρών ήταν η συγκρότηση ενός τακτικού και πειθαρχημένου στρατού, πειθήνιου στις επι-

26. Ένα τέτοιο συμπόσιο, το οποίο πραγματοποιήθηκε την 1η Απριλίου του 1861 στο Άργος, περιγράφει ο Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 5, όπου παρευρέθησαν «υπέρ τους τριάκοντα πολίτας και αξιωματικούς», οι οποίοι «ενηγκαλίσθησαν και ησπάσθησαν» την «εικόνα» ενός ξένου πρίγκιπα «ως μέλλοντος να συντελέση προς την ευδαιμονίαν και το μεγαλείον του έθνους».

27. Βλ. Δημήτρης Μαλέσης, ό.π., σ. 225-254· Ανδρέας Καστάνης, *Η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της: 1828-1834*, Ελληνικά Γράμματα, 2000, καθώς και του ίδιου, «Η διδασκαλία των Μαθηματικών στην Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων κατά την πρώτη οθωνική περίοδο (1834-1854)», στο *Ιστορία και Μαθηματική Εκπαίδευση*, Ζήτηρ, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 131-151.

λογές της κεντρικής εξουσίας και βασικού ερείσματός της.²⁸ Και ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, παρά τις δυσχέρειες που είχε να αντιμετωπίσει η νεοπαγής εξουσία. Ωστόσο, η ανάμειξη των στρατιωτικών στις πολιτικές εξελίξεις, εμμέσως ή αμέσως, δεν έλειψε. Είτε διότι αναπαράγονταν παγιωμένες πελατειακές σχέσεις και η πρόσδεση σε ένα δίκτυο πολιτικών προστατών αποτελούσε αναγκαία συνθήκη για την επαγγελματική τους ανέλιξη είτε διότι εμπορούνταν από δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης φιλελεύθερες αντιλήψεις, μέρος των Ελλήνων αξιωματικών δεν έπαψε να δίνει το ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα.²⁹ Και, ασφαλώς, όταν αναφερόμαστε στην οθωνική περίοδο, πρέπει να συνυπολογισθεί η μακρόχρονη αντίθεση μεταξύ Ελλήνων και Βαυαρών αξιωματικών, προϊόν αμοιβαίας καχυποψίας και διαγκωνισμού για την κατάληψη επίζηλων θέσεων και προαγωγών.³⁰ Είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς τα κίνητρα των αξιωματικών του Ναυπλίου το 1862, αλλά από τις διακηρύξεις και τη στάση τους στην εξέγερση φαίνεται ότι ελαύνονται από πολιτικά αίτια, μολονότι σε κάθε ένοπλη ρήξη κατά την οθωνική τριακονταετία διαπιστώνεται ένα σύμφυρμα αιτημάτων που ξεκινούν από αστικοφιλελεύθερες διακηρύξεις, περιλαμβάνουν θρησκευτικά ζητήματα, εμπεριέχουν αλυτρωτικές προσδοκίες, χωρίς να απουσιάζουν ιδιοτελείς και συντεχνιακές σκοπιμότητες.³¹

28. Ενδιαφέρον έχει από την άποψη αυτή η καθιέρωση του στρατιωτικού όρκου επί Όθωνος, σύμφωνα με τον οποίο δηλώνεται πίστη στο πρόσωπο του μονάρχη. Βλ. Ανδρέας Καστάνης, *Πτυχές του Ελληνικού Στρατού. Εξελίξεις του 19ου αιώνα που επηρέασαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις* (υπό έκδοση).

29. Βλ. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Κούριερ Εκδοτική, 2000, σ. 64-65.

30. Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει η εφημερίδα *Εποχή*, η οποία αναφέρεται συχνά σε στρατιωτικά ζητήματα, στις 2 Δεκεμβρίου 1834, αρ. φύλλου 20: «[...] ξένοι [οι Βαυαροί] ως προς την Ελλάδα, ξένοι ως προς την γλώσσαν, τα ήθη και την νεωτέραν ιστορίαν μας, δεν εγνώρισαν ή δεν ηθέλησαν να γνωρίσουν εισέτι, έν έθνος αφιερωθέν καλή πίστει εις τας υποσχέσεις». Και επανέρχεται η ίδια εφημερίδα λίγες ημέρες μετά, στις 16 Δεκεμβρίου 1834, αρ. φύλλου 24: «Απηλαύσαμεν θέσεις με τόσους κόπους και τόσον ετών υπηρεσίαν, και αφού τας ανέλαβον οι κύριοι Βαυαροί, ζητούν να μας αφαιρέσουν σήμερον και αυτό το όνομα του βαθμού μας». Γι' αυτή τη βραχύβια εφημερίδα που εκδιδόταν στο Ναύπλιο, βλ. Τόνια Κιουσοπούλου, *Η εφημερίδα Εποχή. Ναύπλιο, 1834-1835. Περιλήψεις – Ευρετήρια*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, 1986. Για επεισόδια μεταξύ Ελλήνων και Βαυαρών αξιωματικών, βλ. εφημ. *Αιών*, 17 Απριλίου 1842, αρ. 347-348.

31. Στο θέμα αναφέρεται και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, επισημαίνοντας το αίσθημα υπεροχής που διέκρινε τους αξιωματικούς των τεχνικών όπλων – πυροβολικού και μηχανικού – εν σχέσει με τους υπόλοιπους, θέμα που αφορούσε και στην καθυστερημένη εξέλιξη της προαγωγής των υπαξιωματικών. Βλ. Γενναίος Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα, (Χειρόγραφον Δεύτερον 1821-1862)*, επιμ. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1961, σ. 123.

Το σίγουρο είναι ότι η διάχυτη λαϊκή δυσαρέσκεια αφορούσε πλέον στο ίδιο το πρόσωπο του μονάρχη, η κοινωνική νομιμοποίηση του οποίου είχε υποστεί σημαντικές ρωγμές. Αυτό που χρειαζόταν ήταν να δοθεί η αφορμή. Και αυτή δόθηκε από μία νέα κυβερνητική κρίση, όταν ο Όθων, στην προσπάθειά του να υπερκεράσει τις δυσχέρειες για τον σχηματισμό βιώσιμης κυβέρνησης, έδωσε την εντολή στον Κωνσταντίνο Κανάρη, ο οποίος έχαιρε καθολικής αναγνώρισης και σεβασμού. Ο πολίος ναυμάχος έθεσε κάποιους όρους, ο Όθων αιφνιδιάστηκε, παλινώδησε και διατήρησε στην πρωθυπουργία τον Αθανάσιο Μιαούλη.³² Η προσβλητική συμπεριφορά του θρόνου έναντι του ήρωα απέδειξε τα αδιέξοδα του καθεστώτος και την εξάντληση των δυνατοτήτων που είχε ο θρόνος για ελιγμούς. Στο Ναύπλιο ήδη από τη νύχτα της 24ης προς 25η Ιανουαρίου, με την ευκαιρία της εορτής της 29ης επετείου των «Αποβατηρίων» του Όθωνος, είχαν κάνει την εμφάνισή τους προκηρύξεις με αντικαθεστωτικό περιεχόμενο.³³ Οι αντικαθεστωτικοί κύκλοι είχαν αποφασίσει να εκδηλώσουν την εξέγερση τη νύχτα της 3ης προς 4η Φεβρουαρίου, αλλά ένα απροσδόκητο γεγονός επιτάχυνε τις εξελίξεις. Συγκεκριμένα, η κατάσχεση ενός ταχυδρομικού φακέλου που έστειλε ο Ζαβιτσιάνος σε αντικαθεστωτικούς της πρωτεύουσας, προκειμένου να αναληφθεί συντονισμένη δράση, δεν άφηνε περιθώρια για απώλεια χρόνου. Έτσι, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Πετμεζά αποφασίστηκε η εξέγερση να πραγματοποιηθεί την 1η Φεβρουαρίου.³⁴ Επικεφαλής τέθηκε ο Μίχου, διοικητής του Β' Τάγματος Πεζικού, ο οποίος μαζί με τους άλλους συνωμότες αξιωματικούς ανακοίνωσε στους υπαξιωματικούς του Α' και Β' Τάγματος την απόφαση για εξέγερση στο όνομα της υπεράσπισης των «δικαιωμάτων και των ελευθεριών» του έθνους, κάνοντας ταυτόχρονα επίκληση στην 3η Σεπτεμβρίου του 1843.³⁵ Η πρόταση έγινε δεκτή με ενθουσιασμό και στις 3 τα ξημερώματα παρατάχθηκαν στην Πλατεία Πλατάνου ο λόχος του Πυροβολικού με τα κανόνια, οι φρουροί του Οπλοστασίου και δύο λόχοι Πεζικού.

32. Βλ. *Το προς τον Βασιλέα της Ελλάδος περί της απαιτούμενης πολιτικής υπόμνημα του Γερουσιαστού Κ. Κανάρη, εν ώ προετάχθη και πρόλογος υπό Α. Πετσάλη*, εν Αθήναις, τύποις Γεωργίου Καρυοφύλλη, 1862, όπου ο αντικαθεστωτικός Πετσάλης αναφέρεται σε «κακή εφαρμογή του Ελληνικού συντάγματος» και «του εκλογικού νόμου δολία διαστrophή». Επίσης, βλ. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β', σ. 98-110 και Σπύρος Μαρκεζίνης, *ό.π.*, τ. Α', σ. 259-261.

33. Βλ. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, *ό.π.*, σ. 8.

34. Βλ. Αναστάσιος Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση, 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Ιστορική μελέτη*, β' έκδοση αυξημένη και βελτιωμένη, Δήμος Ναυπλιέων, ΔΗ.Κ.Ε.Ν., 2010, σ. 35-37. Επίσης, βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *Η Ναυπλία. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήναι 1950, σ. 337.

35. Στο ίδιο, σ. 37.

Στους πολίτες που είχαν σπεύσει στην πλατεία, απευθύνθηκε, κρατώντας μια κόκκινη επαναστατική σημαία, ο Κ. Πετσάλης, εξηγώντας τους λόγους της εξέγερσης. Τα γεγονότα εξελίχθηκαν ταχύτατα και υπέρ των επαναστατών, καθώς η λαϊκή συμμετοχή αυξανόταν, ενώ εμφανίσθηκε και σώμα 200 Εθνοφυλάκων με επικεφαλής τον Ζαβιτσιάνο. Η κατάληψη του Παλαμηδίου, χωρίς να προβάλει καμία αντίσταση ο φρούραρχός του Βαυαρός Λουδοβίκος Στέλβαχ,³⁶ επισφράγιζε την ολοκληρωτική επικράτηση των επαναστατών. Ακολούθησαν οι διακηρύξεις των επαναστατών προς τον λαό από την Επαναστατική Επιτροπή, τον δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο. Κοινό σημείο των διακηρύξεων η ανάγκη προάσπισης των συνταγματικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών, ενώ ο δήμαρχος εξήρε την «εθνοσωτήριον» στάση του στρατού και ζητούσε την τήρηση της τάξης.³⁷

Αναγκαίο βήμα για την εμπέδωση της Επανάστασης και τη διάδοσή της σε ευρύτερα γεωγραφικά όρια αποτελούσε η καλύτερη δυνατή στρατιωτική οργάνωση και η κατανομή αρμοδιοτήτων. Έτσι, μετά τον Μίχου, ο Πάνος Κορωνάιος ορίσθηκε αρχηγός του Επιτελείου, ο Βότσαρης φρούραρχος Ναυπλίας, ο Ζυμβρακάκης φρούραρχος Παλαμηδίου, ο Γρίβας αστυνόμος Ναυπλίας και άλλοι στρατιωτικοί τοποθετήθηκαν σε ανάλογες θέσεις.³⁸ Ταυτόχρονα, και αφού είχαν καταλυθεί οι κρατικές αρχές και είχαν τεθεί σε κατ' οίκον περιορισμό ο νομάρχης και οι στρατιωτικοί που διαχώρισαν τη θέση τους, συγκροτήθηκε «Διοικητική Επιτροπή» από πολιτικά πρόσωπα, εκλεγμένη με ψηφοφορία. Η πρώτη διακήρυξη της «Επιτροπής» αποτελεί το επίσημο κείμενο των επαναστατών και θέτει το πλαίσιο των επιδιωκόμενων στόχων: «κατάπτωσης του συστήματος [...] και αναγόρευσις νέου εγγυώμενου τας ελευθερίας του λαού», διάλυση της Βουλής και συγκρότηση νέας, που να εγγυάται την «ανάκτησιν των καταπατηθεισών [λαϊκών] ελευθεριών». Προηγουμένως η διακήρυξη εξήρε τη σημασία του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, καθώς και την 3η Σεπτεμβρίου για την κατοχύρωση τριών θεμελιωδών, αστικοδημοκρατικού χαρακτήρα, δικαιωμάτων, δηλαδή της τιμής, της ελευθερίας και της ζωής.³⁹ Παρατηρούμε ότι στο πρώτο επίσημο κείμενο της Ναυπλιακής Επανάστασης, και ενώ αυτή είχε επικρατήσει, τουλάχιστον στην πόλη, με τον ενθουσιασμό να περισσεύει, γίνεται λόγος για την ανάγκη «καταπτώσεως του συστήματος», δηλαδή του εξουσιαστικού πλέγματος που είχε υφανθεί περίξ

36. Επρόκειτο για φιλέλληνα, ο οποίος είχε φθάσει στην Ελλάδα το 1822, έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και παρέμεινε στον ελληνικό στρατό μέχρι την αποστράτευσή του, με τον βαθμό του συνταγματάρχη, το 1865.

37. Βλ. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 68-69.

38. Αναστάσιος Γούναρης, ό.π., σ. 41-42 και Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 12.

39. Βλ. τη διακήρυξη στο Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 71-73.

των ανακτόρων. Δεν γίνεται λόγος για τον μονάρχη, δεν θίγεται προσωπικά ο Όθων, ουσιαστικά δεν τίθεται πολιτειακό ζήτημα και απαιτείται η προώθηση των ελευθεριών από μία νέα εθνοσυνέλευση, χωρίς να διευκρινίζεται αν αυτή θα είναι αναθεωρητική ή συντακτική. Γίνεται αναφορά σε «ξένους», οι οποίοι, μετά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, «ήρπασαν τα θέρη ημών», ενώ «λυμεώνες ελυμαίνοντο τους καρπούς των κόπων μας», πουθενά όμως δεν υπάρχει ευθεία αναφορά στον Όθωνα, όπως γινόταν ανεπίσημα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της ελληνικής κοινωνίας. Το μόνο στοιχείο που φανερώνει και τυπικά τη ρήξη με το ίδιο το πρόσωπο του μονάρχη είναι ότι οι άνδρες που συναπάρτιζαν τον επαναστατικό στρατό έδωσαν νέο όρκο, «επί του ιερού ευαγγελίου και ενώπιον των ιερών ενδεδυμένων την ιερατικήν των στολήν», αυτή τη φορά, όμως, για τον «εθνικόν σκοπόν» και «υπέρ της ευοδοσίας των ευχών του έθνους». ⁴⁰ Μετριοπαθείς στόχοι, δεδομένου ότι επρόκειτο για ένοπλη εξέγερση, προφανώς προΐόν συμβιβασμού, που υπαγορευόταν από την καταλυτική ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Η αναμφίλεκτη αυτή πραγματικότητα φαίνεται, εξάλλου, και από την εκτενή Έκθεση που υπέβαλαν οι επαναστάτες προς τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων από τις πρώτες κιόλας ημέρες. Σε αυτήν, αφού αναφέρθηκαν στις αλλεπάλληλες παραβιάσεις του Συντάγματος και του εκλογικού νόμου, τόνισαν ότι η ενέργειά τους «ουδόλως τείνει εις προσβολήν της διά των συνθηκών καθιερωθείσης και υφισταμένης εν Ελλάδι μοναρχικής και Συνταγματικής τάξεως ή των διεθνών σχέσεων, ουδέ το παράπαν αντίκειται εις τους υψηλούς περί της Ανατολής σκοπούς των Μ. Δυνάμεων», ταυτόχρονα όμως δήλωσαν με αποφασιστικότητα ότι «οι Έλληνες εν όσω δεν εκπληρωθώσιν αι ευχαί του έθνους δεν θέλουσι καταθέσει τα όπλα». ⁴¹

Εν τω μεταξύ στην πόλη επικρατούσε επαναστατικός οργασμός. Εκτός από τις τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν προσχωρήσει σχεδόν στο σύνολό τους στην Επανάσταση, συγκροτήθηκαν σώματα εθελοντών, όπως η Πολιτοφυλακή, ο Ιερός Λόχος, τον οποίο αποτελούσαν νεολαίοι, ο «Λόχος εκ πολιτών», ένα Σώμα Κρητικών από πρόσφυγες που ζούσαν στην πόλη, ο «Λόχος Λακώνων εθελοντών» κ.ά. ⁴² Επίσης, εκδόθηκε εφημερίδα με

40. Στο ίδιο, σ. 15.

41. Στο ίδιο, σ. 83.

42. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 44-45. Ο απολογητής του οθωνικού καθεστώτος Ανδρέας Σκανδάμης, *ό.π.*, σ. 490-491, αναφέρει –χωρίς να επικαλείται κάποια πηγή αλλά με προφανή στόχο να προβεί σε αρνητική αξιολόγηση– ότι «προσετέθησαν διακόσιοι οπλοφόροι πολίται και χίλιοι περίπου κατάδικοι και υπόδικου», κάνει λόγο για «συνονθύλευμα στασιαστών», αλλά παραδέχεται ότι «η στάσις είχε επιτυχώς εκδηλωθή». Ο Ανώνυμος στα *Συμβάντα*, *ό.π.*, σ. 11-12, αναφέρεται σε περισσότερους από 100 στρατιωτικούς καταδίκους που υπήρχαν στο Παλαμήδι, οι οποίοι «άμα μαθόντες τα εν τη κάτω φρουρά

τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ο Συνταγματικός Έλλην* και υπότιτλο *Εφημερίς των Αρχών της Πρώτης Φεβρουαρίου* από τον νεαρό νομικό και μετέπειτα υφηγητή του Πανεπιστημίου Θεόδωρο Φλογαΐτη. Τις οργανωτικές προσπάθειες ακολούθησε ένα κρίσιμο δίλημμα: να πραγματοποιηθεί εκστρατεία στην πρωτεύουσα, προκειμένου να χτυπηθεί ο πυρήνας του καθεστώτος, ή να παραμείνουν οι δυνάμεις στην πόλη, περιμένοντας να εξαπλωθεί η Επανάσταση και σε άλλες περιοχές. Την πρώτη άποψη υποστήριξε ο Κορωνάιος και τη δεύτερη ο Μίχου. Επικράτησε τελικά η δεύτερη,⁴³ αλλά δεν δικαιώθηκε από την εξέλιξη των πραγμάτων, γιατί οι κατά τόπους εξεγέρσεις που σημειώθηκαν, αποδείχθηκαν εφήμερες και περιορισμένης έκτασης. Πιο χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του γειτονικού Αργους: υπήρξε κινητοποίηση, εκδόθηκε ψήφισμα από το Δημοτικό Συμβούλιο, αλλά η καταλυτική παρουσία του στρατηγού Δημητρίου Τσόκλη, παλαιάμαχου αγωνιστή της Επανάστασης του '21 και με σημαντικότητατη απήχηση στην τοπική κοινωνία, απέτρεψε οποιαδήποτε επικράτηση της εξέγερσης. Συγκεκριμένα, ενώ αρχικά ο Τσόκλης προσχώρησε στη Ναυπλιακή Επανάσταση, στη συνέχεια υπαναχώρησε και ήρθε σε επαφή με τις κυβερνητικές δυνάμεις, οπότε συνελήφθη από τους επαναστάτες και φυλακίσθηκε στην Ακροναυπλία.⁴⁴ Δεν έχει διευκρινισθεί ούτε ερμηνευθεί η αμφιλεγόμενη στάση του στρατηγού, με μακρά βουλευτική θητεία, στα ναυπλιακά γεγονότα. Αλλά αυτό που έχει σημασία είναι ότι οι ισχυροί και παραδοσιακοί πελατειακοί δεσμοί που συνυφαίνονταν στις τοπικές κοινωνίες, καθόριζαν με τρόπο αποφασιστικό το πολιτικό γίγνεσθαι. Μηδαμινή απήχηση είχαν οι κινητοποιήσεις σε άλλες πόλεις και περιοχές, π.χ. στη Ναύπακτο, τη Λιβαδειά, το Μεσολόγγι, τη Μεσσηνία, τα νησιά των Κυκλάδων, εξαιρουμένης ίσως της Σύρου, όπως θα δούμε παρακάτω. Αξιοσημείωτη ίσως είναι η περίπτωση της Τρίπολης, όπου πρωτοστάτησαν ο στρατιωτικός διοικητής της πόλης Α. Καπετανάκης και ο μητροπολίτης Μαντινείας Θεοφάνης, παράγοντες δηλαδή ικανοί να συνεγείρουν την τοπική κοινωνία.⁴⁵ Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση η αντίδραση του κρατικού μηχανισμού υπήρξε άμεση και οι όποιες αντικαθεστωτικές κινητοποιήσεις αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά. Έμενε πλέον το Ναύπλιο, το οποίο αποτελούσε μοναδική απειλή κατά του καθεστώτος.

γενόμενα, έθραυσαν τας φυλακάς και εξήλθον, οι δε πολιτικοί κατάδικοι ηπείλουν να κάμουν το αυτό».

43. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 13.

44. Στο ίδιο, σ. 19-22.

45. Για τα γεγονότα στην Τρίπολη και την ένθερμη αντικαθεστωτική στάση του μητροπολίτη Μαντινείας, βλ. στο ίδιο, σ. 19-20. Ο Γενναίος Κολοκοτρώνης σε αναφορά του προς τον Όθωνα δίνει τη δική του εκδοχή, θεωρώντας ότι «εν γένει οι κάτοικοι Τριπόλεως επήραν μέρος [στη στάση] στιγμιαίως από πολιτικήν μέθην»· βλ. Γενναίος Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 113.

Στην πρωτεύουσα το άγγελμα της ναυπλιακής εξέγερσης καταθορύβησε το παλάτι και την κυβέρνηση, ωστόσο η αντίδραση υπήρξε, αναπάντεχα, άμεση και συντονισμένη για τα δεδομένα της εποχής. Πρώτα αποφασίσθηκε να ανασταλούν τα μαθήματα του Πανεπιστημίου, προκειμένου να μην αναρριπισθεί το ήδη οξυμμένο αντικαθεστωτικό πνεύμα των φοιτητών, ενώ πραγματοποιήθηκαν προληπτικές συλλήψεις ορισμένων γνωστών για τις αντιδυναστικές τους θέσεις προσώπων, όπως ο Δημήτριος Καλλιφρονάς, ο Παύλος Καλλιγάς, ο Επαμεινώνδας και ο Λεωνίδας Δεληγιώργης, ο Οδυσσέας Ιάλεμος, ο Αθανάσιος Πετσάλης κ.ά., οι οποίες ξεπέρασαν συνολικά τον αριθμό των 100 πολιτών.⁴⁶ Από τους επίσημους φορείς της πολιτείας έσπευσαν να καταδικάσουν την εξέγερση η Βουλή και η Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία με εγκύκλιο που εξέδωσε στις 8 Φεβρουαρίου, αναφερόταν σε «άφρονες, λυμεώνες της κοινωνίας και αισχρούς προδότας της Πατρίδος».⁴⁷ Δεν αντέδρασε, όμως, η Γερουσία, μολονότι οι γερουσιαστές διορίζονταν σύμφωνα με το Σύνταγμα από τον ίδιο τον μονάρχη· σαφές δείγμα, ασφαλώς, ότι το καθεστώς έχανε ένα από τα βασικά του ερείσματα, προερχόμενο κατά βάση από την προηγούμενη γενιά. Η στάση πάντως της επίσημης ιεραρχίας της Εκκλησίας είναι ευεξήγητη, αν λάβουμε υπόψη τον ασφυκτικό έλεγχο που ασκούσε το κράτος από το 1833 και μετά. Δεν είναι πάντως τυχαίο ότι οι επαναστάτες στρέφονταν εναντίον της στάσης που τήρησε η Σύνοδος και, προκειμένου να εξάψουν τα αντιδυτικά και αντιπαπικά αισθήματα που ήταν διάχυτα στην ελληνική κοινωνία και προκαλούσαν λαϊκές κινητοποιήσεις, επικαλούνταν την ανάγκη περιφρούρησης της Ορθοδοξίας.⁴⁸ Στη συγκεκριμένη συγκυρία πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου, ως μητροπολίτης Αθηνών, ήταν ο Μισαήλ Αποστολίδης, ο οποίος μολονότι «δεν είχε συμμετάσχει διά σπουδαιάς τινός πράξεως» στη διαμάχη που είχε προηγηθεί σχετικά με την αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδος, «φαίνεται ότι μάλλον ησπάζετο τας γνώμας του Θεοκλήτου Φαρμακίδου»,⁴⁹ συνεπώς μπορούσε να αποτελέσει στόχο εκείνης της πλευράς που αντιτάχθηκε στα σχέδια των Βαυαρών και των εγγώνιων συνεργατών τους.

46. Βλ. Σπύρος Μαρκεζίνης, *ό.π.*, τ. Α', σ. 265-266.

47. Στο ίδιο, σ. 266.

48. Βλ. τη βραχύβια εφημερίδα που εξέδιδαν οι επαναστάτες, *Ο Συνταγματικός Έλλην*, *εφημερίς των Αρχών της πρώτης Φεβρουαρίου*, όπου δηλώνονται οι αντιπαπικές θέσεις τους (βλ. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 59). Για τον χαρακτήρα της συγκεκριμένης διαπάλης, βλ., μεταξύ άλλων, Δημήτρης Μαλέσης, «Αφετηρίες ανορθολογικών τάσεων στη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Πολιτισμικές συγκρούσεις γύρω από το αυτοκέφαλο της ελληνικής Εκκλησίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, έκδοση Ε.Κ.Κ.Ε., τχ. 87 (1995), σ. 3-27.

49. Βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. 1, *Ίδρυσις και οργάνωσις της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1920, σ. 306.

Ασφαλώς είναι παρακινδυνευμένο να θεωρηθεί ότι τα πυρά κατά του Μισαήλ είναι αποτέλεσμα εκκλησιαστικών-δογματικών διαφωνιών των επαναστατών με τον προκαθήμενο της Εκκλησίας, ωστόσο δεν διστάζουν να τον ταυτίσουν με τον πάπα Πίο τον Θ΄, ο οποίος είχε αφορίσει τους επαναστάτες του 1848, συνεπώς διέκριναν «ομοιότητα αυτόχρονα ιδεών και φρονημάτων».⁵⁰

Ως προς τη στρατιωτική κινητοποίηση εκ μέρους του κράτους, αυτή περιλάμβανε αρχικά 12 λόχους Πεζικού, 2 λόχους Πυροβολικού, 2 ίλες Ιππικού και το αναγκαίο πολεμικό υλικό. Η συνολική στρατιωτική δύναμη που χρησιμοποιήθηκε ήταν σημαντική, δύσκολο όμως να προσδιορισθεί με ακρίβεια.⁵¹ Επικεφαλής τέθηκε ο στρατηγός Εμμανουήλ Χαν,⁵² ενώ παράλληλα ο αντιστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης στάλθηκε στους Μύλους, προκειμένου να αποτρέψει την επέκταση της Επανάστασης στις γύρω από το Ναύπλιο περιοχές. Η επιλογή για την αποστολή του γιου του Γέρου του Μοριά δεν πρέπει να ήταν τυχαία, αν ληφθεί υπόψη η μεγάλη επιρροή που είχε η οικογένεια στην Πελοπόννησο. Ταυτόχρονα, για να υπογραμμίσει την κρισιμότητα της κατάστασης, ο Όθων έφθασε μέχρι την Κόρινθο, όπου είχαν αρχικά στρατοπεδεύσει οι κυβερνητικές δυνάμεις, προκειμένου να ομιλήσει και να εμψυχώσει τους άνδρες του κυβερνητικού στρατού.⁵³

Η πρώτη σύγκρουση σημειώθηκε στα Δερβένια της Κορινθίας, με τον κυβερνητικό στρατό να επικρατεί εύκολα και να καταλαμβάνει χωρίς αντίσταση το Άργος. Οι πρώτες σοβαρές μάχες ξεκίνησαν στις 8 Φεβρουαρίου, όταν οι κυβερνητικές δυνάμεις επιτέθηκαν στις τρεις καλά οχυρωμένες θέσεις, στα υψώματα της Αρείας –απ' όπου η πόλη προμηθευόταν νερό–, στον Προφήτη Ηλία και στον Μύλο Ταμπακόπουλου. Μετά από σθεναρή αντίσταση οι πολιορκητές αποκρούστηκαν, γεγονός που δημιούργησε αισθήματα αισιοδοξίας στους επαναστάτες σε τέτοιο βαθμό που η Επιτροπή αποφάσισε να αποστείλει στον Χαν, ο οποίος βρισκόταν στην Τίρυνθα, επιστολή ζητώντας του να εγκαταλείψει την προσπάθεια, αφού ο επαναστατικός στρατός «με μηδαμινήν ζη-

50. Είναι η άποψη του συντάκτη του *Συνταγματικού Έλληνος*: βλ. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 58.

51. Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία οι αριθμοί των κυβερνητικών δυνάμεων κυμαίνονται από 1.500 έως 7.000 άνδρες. Βλ. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 61, όπου και η παράθεση των σχετικών αναφορών.

52. Γερμανοελβετός φιλέλληνας, ο οποίος από το 1823, σε ηλικία μόλις 22 ετών, συμμετείχε στον Αγώνα μέσα από τις τάξεις του Λόχου των Φιλελλήνων. Παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι το 1865, οπότε αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του αντιστρατήγου και δύο χρόνια αργότερα απεβίωσε στην Ελβετία.

53. Βλ. την πατερναλιστικού χαρακτήρα ομιλία του Όθωνος, στο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 135-136, στην οποία ο μονάρχης καλούσε τους αξιωματικούς να «αποπλύνουν την κηλίδα, ήν από τινος απειπειράθησαν να προσάψωσιν εις την τιμήν του».

μίαν έτρεψε τον υμέτερον δις εις φυγήν, και εφόνευσε εξ αυτών απείρους υπό τας διαταγάς Σας αδελφούς μας, τους οποίους ακόμη θρηνούμεν».⁵⁴ Από την πλευρά των επαναστατών, γενικώς, η αίσια έκβαση των πρώτων μαχών δημιούργησε μεγάλη αισιοδοξία και σε επίσημο κείμενο γίνεται λόγος για «επονείδιστον υποχώρησιν» του βασιλικού στρατού, ο οποίος «άφησε εις το πεδίοι της μάχης 150 περίπου πτώματα και ικανούς αξιωματικούς», την ίδια στιγμή που «εκ της φρουράς 7 εφονεύθησαν και 8 επληγώθησαν ακινδύνως, ένας ανθυπασπιστής εφονεύθη και έτερος επληγώθη».⁵⁵ Μάλιστα, διαμηνύουν ότι ο «Σ.[εβαστός] Βασιλεύς, του οποίου η σύνεσις εις πολλές περιπτώσεις έσωσε το έθνος και τον θρόνον», δεν θα πρέπει «να εξαπατάται πλέον, διότι η Αρκαδία, η Μεσσηνία, η Λακωνία και άλλαι επαρχίαι ανεστατώθησαν και όσον ούπω θα καταπλημμυρήση η Αργολίς από οπλίτας».⁵⁶ Ασφαλώς οι αριθμοί που δίνονται από τους επαναστάτες, ελέγχονται για την ακρίβειά τους, όπως και όσα ισχυρίζονται για το κλίμα που επικρατούσε έξω από την πόλη. Προφανώς, απέβλεπαν στο να δημιουργήσουν κλίμα αισιοδοξίας στις τάξεις τους και, τουλάχιστον, ενδοιασμούς στην κυβερνητική πλευρά. Αυτή υπήρξε, όμως, η πρώτη και η τελευταία καθαρή στρατιωτική νίκη των αντικαθεστωτικών.

Η πρώτη αποτυχία οδήγησε την κυβερνητική πλευρά στην απόφαση να ξεκινήσει πολιορκία της πόλης, προκειμένου να οδηγηθούν οι επαναστάτες σε σταδιακή απομόνωση και εξάντληση των δυνάμεών τους. Έτσι, τις επόμενες ημέρες η κύρια εστία των επαναστατών ήταν το πολιορκημένο Ναύπλιο, ενώ, παράλληλα, στην ευρύτερη περιοχή σημειώνονταν αψιμαχίες διαφορετικής κάθε φορά έντασης με στόχο να κερδηθούν επίκαιρες θέσεις. Ταυτόχρονα με την πολιορκία το καθεστώς αποφάσισε να χρησιμοποιήσει ένα όπλο, το οποίο από το 1833 αποτελούσε αποφασιστικό μέσο για να καμφθούν όλες οι αντικαθεστωτικές και με έκνομη δράση δυνάμεις, τη χορήγηση αμνηστίας. Ήταν σαφής η πρόθεση να προκληθεί διάσπαση στους κόλπους των πολιορκουμένων και, σε συνδυασμό με τις πρώτες ελλείψεις βασικών αγαθών, να υποχρεωθούν σε παράδοση. Μάλιστα, την 1η Μαρτίου διατάχθηκε ολομέτωπη επίθεση στις τρεις προαναφερθείσες οχυρές θέσεις, οι οποίες καταλήφθηκαν μετά από πολυαίμακτες μάχες. Σε μία από αυτές, στην Άρεια, τραυματίστηκε ο Κορωνάιος και φονεύθηκε ο ανθυπολοχαγός Δυοβουνιώτης. Στην Πρόνοια, όπου επικεφαλής ήταν ο Μίχου, σημειώθηκε άτακτη υποχώρηση μπροστά στις σαφώς υπέρτερες κυβερνητικές δυνάμεις, τις οποίες δεν μπόρεσαν να

54. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 76-77.

55. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, *ό.π.*, σ. 86, όπου επιστολή του αντιποίραρχου Ηλία Σταυριανού προς τον αντισυνταγματάρχη-επιθεωρητή της Χωροφυλακής Δ. Κουτσογιαννόπουλο.

56. *Στο ίδιο*.

αναχαιτίζουν ούτε οι κανονιοβολισμοί από τα φρούρια. Μετά από λίγο, η υποχώρηση μετατράπηκε σε άτακτη φυγή προς την πόλη.⁵⁷ Οι μάχες της 1ης Μαρτίου, εκτός από τις σημαντικές απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, απέδειξαν την υπεροπλία των κυβερνητικών δυνάμεων.

Οι τελευταίες εξελίξεις έδωσαν το δικαίωμα στον Χαν να αποστείλει στον Μίχου έγγραφο με το οποίο καλούσε τους επαναστάτες να παραδοθούν εντός 24 ωρών «άνευ ουδεμιάς συνθηκολογήσεως». Ο αρχηγός του επαναστατικού στρατού φαίνεται ότι είχε καμφθεί, αφού στη σύσκεψη που συγκάλεσε, διατύπωσε την άποψη ότι οποιαδήποτε παράταση του αγώνα ήταν μάταιη και, συνεπώς, ήταν «αμάρτημα να επιμένωμεν εις περαιτέρω δεινά και χύσιν αδελφικού αίματος», προτείνοντας να ζητηθεί η χορήγηση γενικής αμνηστίας από τον βασιλιά.⁵⁸ Τη διαφωνία τους σχετικά με τον συμβιβασμό διατύπωσαν ευθύς εξαρχής ο Δ. Γρίβας, ο Μάνος, ο Κατσιογιάννης, ο Σμόλεντς, ο Χρ. Γρίβας, ο Πραΐδης και ο Πετιμεζάς, οι οποίοι και αποχώρησαν από τη σύσκεψη. Μάλιστα, ο πρώτος με 400 άνδρες και τα αναγκαία πολεμοφόδια ανέβηκε στο Παλαμήδι με σκοπό τη συνέχιση του αγώνα. Η διάσπαση στους κόλπους των επαναστατών ήταν πια γεγονός. Στην αδιάλλακτη στάση που κράτησαν οι συγκεκριμένοι άνδρες, πιθανόν να συνέτεινε και η είδηση, που μόλις είχε φθάσει, για την εκραγείσα εξέγερση στη Σύρο, γεγονός που αναπτέρωνε τις ελπίδες των αντικαθεστωτικών για εξάπλωση της Επανάστασης. Το συγκεκριμένο νησί, με τη ραγδαία οικονομική, εμπορική και ναυτιλιακή οργάνωση, είχε καταστεί το δεύτερο, μετά το Ναύπλιο, αντιπολιτευτικό κέντρο.⁵⁹ Τα αστικοποιημένα στρώματα της τοπικής κοινωνίας, μέσα από τις σχέσεις των συζητήσεων, είχαν καταστεί φορείς ενός αντιπολιτευτικού ρεύματος και τα γεγονότα του Ναυπλίου επιτάχυναν τις εξελίξεις. Στο νησί είχε αφιχθεί τον Δεκέμβριο του προηγούμενου έτους ο υπολοχαγός Λεωτσάκος, ο οποίος εκμεταλλευόμενος το αντιπολιτευτικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί με πρωτοστάτη τον Σχολάρχη Αρ. Τσάτσο, τέθηκε επικεφαλής ένοπλης εξέγερσης στα τέλη του Φεβρουαρίου. Η συγκεκριμένη εξέγερση, η σημαντικότερη των Κυκλάδων, κατεστάλη με τη γρήγορη επέμβαση των κυβερνητικών δυνάμε-

57. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 83-88· Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β', σ. 144-146· Γεώργιος Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1921*, τ. Α', εν Αθήναις 1922, σ. 256.

58. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, *ό.π.*, σ. 43-44 και Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 89.

59. Οδυσσεύς Δημητρακόπουλος, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 194. Αντίθετη άποψη εκφράζει ο Βασίλης Καρδάσης, *Σύρος. Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Μ.Ι.Ε.Τ., 1987, σ. 33, αναφερόμενος, όμως, στην αμέσως προηγούμενη περίοδο: «Εκείνο που χαρακτηρίζει την πολιτική συμπεριφορά των Ερμουπολιτών είναι η αδιαφορία για συμμετοχή στην ευρύτερη ελληνική σκηνή».

ων, ωστόσο ο Γρίβας και οι υπόλοιποι συνέχισαν τον αδιάλλακτο δρόμο τους.

Εν τω μεταξύ η διαλλακτική πλευρά, που αποτελούσε και την πλειονότητα των επαναστατών, ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τον Χαν, προβάλλοντας ως αναγκαίους όρους την παροχή αμνηστίας με την άμεση δημοσίευση του σχετικού Βασιλικού Διατάγματος και τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, θεωρώντας ότι η υπάρχουσα ήταν υπεύθυνη για «όλα τα λυπηρά ταύτα συμβάντα διά τα οποία επί πολύν καιρόν το έθνος θέλει θρηνεί». ⁶⁰ Υπερβολικές αξιώσεις, αν ληφθεί υπόψη η δύσκολη θέση στην οποία είχαν βρεθεί οι επαναστάτες. Πιθανόν να απέβλεπαν στο να εξαλειφθούν τα επιχειρήματα του Γρίβα και των συνεργατών του και να αμβλυνθούν οι αιτιάσεις περί «προδοσίας», τις οποίες τους προσήπταν. Πάντως, τόσο ο Χαν όσο και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης δεν ήταν διατεθειμένοι να συνδιαλλαγούν, δηλώνοντας ότι το μόνο που διαπραγματεύονταν ήταν η παράδοση του Ναυπλίου. Οι διαπραγματεύσεις οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο, ενώ η αδιαλλαξία του Γρίβα τον είχε καταστήσει «δημοτικώτατον και προσφιλέστατον» ⁶¹ μεταξύ των κατοίκων και των στρατιωτικών της πόλης. Οι δύο πλευρές, διαλλακτικοί και αδιάλλακτοι, θα βρεθούν πάλι κοντά, όταν στις νέες επαφές του Μίχου με τον Χαν ο δεύτερος θα του απαντήσει ότι δεν χορηγείται αμνηστία, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις στις πρώτες συνομιλίες. Η τελευταία εξέλιξη υποχρέωσε τον στρατιωτικό ηγέτη των επαναστατών να εκδώσει Ημερησία Διαταγή με την οποία διακήρυσσε τη συνέχιση του αγώνα, προκειμένου να «περαιωθή ανδρείως το ιερόν έργον», αφού οι κυβερνητικές δυνάμεις «ενέπαιξαν την πολεμικήν ανοχήν» ⁶² των επαναστατών. Μεγαλόστομη διακήρυξη, η οποία απέβλεπε μάλλον στην ανύψωση του ηθικού των πολιορκουμένων και αποδείκνυε το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η επαναστατική πλευρά. Εξάλλου, το αίτημα που υποβλήθηκε στις Δυνάμεις για αποστολή πλοίων, προκειμένου να παραλάβουν τα γυναικόπαιδα από την πόλη, φανέρωνε τη δυσχερέστατη θέση των πολιορκουμένων, πολύ δε περισσότερο από τη στιγμή που η έλλειψη των αναγκαίων αγαθών ήταν πλέον εμφανέστατη. Ο Όθων από την πλευρά του εξέδωσε Διάταγμα με το οποίο παρεχόταν αμνηστία στους επαναστάτες, εξαιρώντας όμως τους βασικούς στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες, συνολικά 19 άτομα. ⁶³ Εύστοχος ελιγμός, προκειμένου να προκληθεί ξανά διάσπαση στις τάξεις των αντιπάλων. Πράγματι, μολονότι στο συμβούλιο των

60. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 47.

61. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, ό.π., τ. Β', σ. 146.

62. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 94-95 και Αναστάσιος Γούναρης, ό.π., σ. 99-100.

63. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, ό.π., σ. 102-103. Εντυπωσιακό πάντως είναι το γεγονός ότι μεταξύ των εξαιρεθέντων ήταν ο στρατηγός Τσόκρης, τον οποίο κρατούσαν οι επαναστάτες φυλακισμένο στην Ακροναυπλία.

στρατιωτικών που ακολούθησε, οι αμνηστευθέντες δήλωσαν αλληλέγγυοι προς τους υπόλοιπους συναδέλφους τους, μη δεχόμενοι τη βασιλική χάρη, η πείνα, η έλλειψη νερού και άλλων αναγκαίων μέσων καθιστούσαν τον αγώνα άνισο, τα σημάδια της κόπωσης ήταν εμφανή, γενικώς «η κατάσταση ήταν οικτρά» στην πόλη «ένθα επεκράτει κατήφεια και απόγνωσης».⁶⁴ Δηλωτική του κλίματος που επικρατούσε ήταν η προσπάθεια του Ζαβιτσιάνου, ενός εκ των πρωτεργατών της Επανάστασης, να διαφύγει λάθρα με ξένο πλοίο. Έγινε, όμως, αντιληπτός, συνελήφθη και κρατήθηκε στην Ακροναυπλία. Η ενέργεια αυτή συνέτεινε, βεβαίως, στην περαιτέρω διάχυση ενός κλίματος ηττοπάθειας και απελπισίας. Ένας επιπλέον έρανος μεταξύ των κατοίκων –γιατί είχε προηγηθεί άλλος, τότε που η Επανάσταση είχε επικρατήσει και η αισιοδοξία περίσσευε– για να συγκεντρωθεί το ποσό των 150.000 δραχμών αφορούσε πλέον όχι στη συνέχιση του αγώνα αλλά, μεταξύ άλλων, και στα έξοδα για τη μεταφορά με πλοία του άμαχου πληθυσμού μακριά από την πόλη.⁶⁵ Πράγματι, συνήφθη ανακωχή και ο άμαχος πληθυσμός μεταφέρθηκε ακτοπολικώς σε άλλες περιοχές της Αργολίδας.

Μετά τις τελευταίες εξελίξεις η Επανάσταση είχε τερματισθεί. Ο Μίχου ζήτησε από τους πρεσβευτές της Αγγλίας και της Γαλλίας να διαθέσουν πλοία, προκειμένου να μεταφέρουν όσους εξαιρέθηκαν της αμνηστίας στο εξωτερικό. Για τον σκοπό αυτό συγκάλεσε συμβούλιο στρατιωτικών και πολιτικών στο σπίτι του. Εκεί αποδείχθηκε για μία ακόμη φορά ο βαθύς διχασμός μεταξύ των επαναστατών, καθώς οι αδιάλλακτοι, με πρωτοστάτη τον Γρίβα, επέμεναν στη συνέχιση της Επανάστασης. Η θυελλώδης σύσκεψη τερματίστηκε με την υπογραφή ενός Πρωτοκόλλου, στο οποίο επικρατούσε η γραμμή των διαλλακτικών: η Επανάσταση τερματιζόταν «επειδή αν και το έθνος εκινήθη ηθικώς δεν υπεστήριξε όμως και διά των όπλων την Επανάστασιν» και επειδή επιβαλλόταν «η πρόληψις της περαιτέρω ζημίας του έθνους και της καταστροφής της πόλεως ταύτης».⁶⁶ Εντυπωσιακή είναι η καταληκτική φράση του κειμένου, σαν υστερόγραφο, από τον Γρίβα: «Εγκαταλειφθείς παρά πάντων των συναδέλφων μου, αναγκάζομαι να καταδικάσω εμαυτόν εις αιφυγίαν και αισχυνόμενος του λοιπού ν' αποκαλούμαι Έλλην, από τούδε παραιτούμαι της Ελληνικής εθνικότητας».⁶⁷ Από τους στρατιωτικούς οι πιο ένθερμοι

64. Επαμεινώνδας Κυριακίδης, *ό.π.*, τ. Β', σ. 147.

65. Ανώνυμος, *Τα συμβάντα*, *ό.π.*, σ. 57-58. Τους εράνους αυτούς ο Σκανδάμης τους θεωρεί «καταπιεστικών» μέτρο που προκάλεσε την «δυσφορίαν» των κατοίκων. Βλ. *ό.π.*, σ. 497.

66. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 107-108.

67. Η συμπεριφορά του Δημητρίου Γρίβα χαρακτηρίζεται ως «υποκριτική» από τον (οθωνικό στα φρονήματα) Νικόλαο Δραγούμη, *Ιστορικά αναμνήσεις*, τ. Β', γ' έκδοση, Ερμής, 1979, σ. 180. Ο χαρακτηρισμός είναι μάλλον επιεικής, αν λάβουμε υπόψη τον αγνό

υποστηρικτές της συνέχισης του αγώνα ήταν οι υπαξιωματικοί, οι οποίοι μάλιστα προσπάθησαν να εμποδίσουν την αναχώρηση των μη αμνηστευθέντων απευθυνόμενοι στον Μίχου.⁶⁸ Ο τελευταίος ήταν αμετάπειστος και, μάλιστα, όταν πληροφορήθηκε ότι διέτρεχε κίνδυνο η ζωή του από τους μέχρι πρότινος συναγωνιστές του, επιβιβάσθηκε κρυφά στο βρετανικό πλοίο, επιτείνοντας την οργή στις τάξεις εκείνων που θεωρούσαν ότι η Επανάσταση είχε προδοθεί. Τελικά, την Κυριακή του Πάσχα, 8 Απριλίου, επιβιβάσθηκαν στα δύο πλοία οι 19 μη αμνηστευθέντες αλλά και άλλοι επαναστάτες, συνολικά περίπου 300 στρατιωτικοί και πολιτικοί, και μεταφέρθηκαν σε αστικά κέντρα του παροικιακού ελληνισμού.⁶⁹ Λίγες ώρες μετά ο Χαν έμπαινε με τους άνδρες του στο Ναύπλιο, δίνοντας διαταγή στους αμνηστευθέντες, υπολείμματα του επαναστατικού στρατού, να μεταβούν στην Τίρυνθα.⁷⁰

Η Ναυπλιακή Επανάσταση τερματίστηκε χωρίς να πετύχει τους στόχους που είχε θέσει. Ωστόσο, δεν μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε αποτυχημένη. Έξι μήνες μετά, το οθωμικό καθεστώς θα καταρρεύσει, όταν οι ένοπλες κινητοποιήσεις θα γενικευθούν και θα σημάνει η ώρα της μεταπολίτευσης. Τα ναυπλιακά γεγονότα, αν και δεν ανέτρεψαν τη συγκεκριμένη δυναστεία, προκάλεσαν ρωγμή στο σύστημα, το οποίο είχε απολέσει πια οποιαδήποτε νομιμοποιητική βάση. Από την άποψη αυτή συνέβαλαν στην αποφασιστική τομή του 1862, έτος κατά το οποίο η χώρα περνά –με επώδυνο τρόπο, είναι

χαρακτήρα του ανδρός, ο οποίος από τη φοίτησή του στη Σχολή Ευελπίδων, όπως προαναφέρθηκε, είχε δώσει δείγματα γραφής λόγω της εμπλοκής του σε στάση των σπουδαστών. Μάλιστα, μετά την έξωση του Όθωνος, λόγω των ισχυρών πολιτικών του ερεισμάτων, επανήλθε καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα (διετέλεσε υποστράτηγος και υπουργός).

68. Στην επιμονή των υπαξιωματικών μπορεί να διαβλέψει κανείς και υστεροβουλία, δεδομένου ότι υπέβασκε κάποια δυσφορία στις τάξεις τους, εξαιτίας των περιορισμένων δυνατοτήτων βαθμολογικής ανέλιξης εν σχέσει με τους αποφοίτους της Σχολής Ευελπίδων. Βλ. Θάνος Βερέμης, *ό.π.*, σ. 67-68. Χαρακτηριστικά, από την άποψη αυτή, είναι όσα αναφέρει ένας υπαξιωματικός που συμμετείχε στη Ναυπλιακή Επανάσταση: «[...] και σήμεραν πρέπει να αριθμήσωμεν δεκαετηρίδας και να λευκανθώμεν την κεφαλήν, ίνα προαχθώμεν την κεφαλήν, ίνα αποκτήσωμεν τα σήματα του λοχίου ή τας επωμίδας του λοχαγού. Και σήμεραν πρέπει να ταπεινωθώμεν, να φιλήσωμεν πόδας, ή να κολακεύσωμεν ισχυρούς, ίνα προαχθώμεν ημεείς οι αποστολήν έχοντες να βαδίζωμεν υψαύχενες και γαύρω μετώπω, πρέπει να κύπτωμεν έμπροσθεν ποταπών διά να προβιβασθώμεν»· βλ. *Η Νέα Γενεά*, έτος 1, αρ. 19 (11 Ιουλίου 1862), σ. 2. (Πρβλ. Gunnar Hering, *ό.π.*, τ. Α', σ. 355, υποσ. 161).

69. Οι περισσότεροι μεταφέρθηκαν στη Σμύρνη «πολλών τυχόντες περιποιήσεων παρά των ομογενών», όπως σημειώνει ο Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *Η Ναυπλία*, *ό.π.*, σ. 350, ενώ κάποιοι από αυτούς πήγαν αργότερα στην Ιταλία και εντάχθηκαν στη Γαριβαλδινή Φάλαγγα.

70. Αναστάσιος Γούναρης, *ό.π.*, σ. 108-113.

αλήθεια, βάσει των γεγονότων που θα ακολουθήσουν— από τη συνταγματική μοναρχία στη βασιλευμένη δημοκρατία και μετά (το 1875) στον γνήσιο κοινοβουλευτισμό. Η κακή οργάνωση και κυρίως το γεγονός ότι περιορίστηκε μόνον στην πόλη, αφού τα εξεγερσιακά ξεσπάσματα των άλλων περιοχών κατεστάλησαν, όπως είδαμε, εν τη γενέσει τους, αποτελούν, ασφαλώς, σημαντικούς παράγοντες που συνέβαλαν στη συγκεκριμένη κατάληξη. Όπως και η αυτόματη σχεδόν αντίδραση του καθεστώτος, το οποίο κινήθηκε καίρια και αποφασιστικά. Ταυτόχρονα, όμως, θα πρέπει να επισημανθεί και το γεγονός της απουσίας ενός σαφούς ιδεολογικού προσανατολισμού, γεγονός που συνέβαλε, ως ένα βαθμό, και στη διάσπαση μεταξύ των επαναστατών, όταν οι εξελίξεις έλαβαν αρνητική τροπή. Η εναντίωση στο οθωνικό καθεστώς ήταν δεδομένη και συνιστούσε σημαντικό —αλλά τον μόνο— ενοποιητικό δεσμό. Είναι παρακινδυνευμένο να αναφερθούμε σε αστική επανάσταση,⁷¹ καθώς τα νεοπαγή αστικοποιημένα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας δεν συνιστούν με όρους επιστημονικά ακριβείς αστική τάξη, φορέα δομικών αλλαγών, με προοπτική τον αστικοκαπιταλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η τριακονταετής οθωνική μοναρχία είχε εξαντλήσει τις δυνατότητες —πολιτικές, ιδεολογικές, θεσμικές— και τα όρια αναπαραγωγής της ισχύος της και κατέρρευσε εύκολα τον Οκτώβριο του 1862. Έτσι, ο πιστός στον Όθωνα, τελευταίος πρωθυπουργός της περιόδου, Γενναίος Κολοκοτρώνης διαπίστωνε μετά το τέλος της Ναυπλιακής Επανάστασης ότι «ενικήθησαν όλα τα στασιαστικά κινήματα, μολονόπου ο σάλος και η τρικυμία εκόπασεν οπωσούν μεν, αλλ' υποκούφως πως εξακολουθούσε το στασιαστικόν πνεύμα».⁷² Την επαναστατική πλημμυρίδα του 1862 θα διαδεχθεί ο αρχικός ενθουσιασμός, η εμφύλια σύρραξη και η συντηρητική άμπωτη, με πρωταγωνιστές νέους πολιτικούς, όπως ο Δεληγιώργης, αλλά και άλλους, παλαιοκομματικής νοοτροπίας, όπως ο Δημήτριος Βούλγαρης.

71. Στο ίδιο, σ. 68-69, όπου ο συγγραφέας υιοθετεί την άποψη του Κορδάτου.

72. Γενναίος Κολοκοτρώνης, *ό.π.*, σ. 116.

